

Den danske stat – territorielt betragtet

[”Den danske stat – territorielt betragtet”, Torben Beck Jørgensen og Kurt Klaudi Klausen (red.), *Territorial Dynamik – Streger på landkort, billeder i vore hoveder*, Aarhus Universitetsforlag og Magtudredningen 2002, 45-60]

af Uffe Østergård

Jean Monnet professor in Europæisk Civilisation, direktør for Dansk Center for Holocaust og Folkedrabsstudier

“Danmark bär på ett paradoxalt självmedvetande. Det både älskar och avskyr att det är ett litet land. Det skulle vilja vara stort därför att det tror sig veta vägen till hur ett gott samhälle skapas. Men Danmarks definition av det goda samhället är att förbli litet och desvärre även litet i moraliskt avseende.” (Håkan Arvidsson i *Sydsvenska Dagbladet* 20. januar 2002, 2)

Indtil tabet af den norske del af riget i 1814 refererede navnet ‘Danmark’ til en ret typisk sammensat stat i Europa i territorialstaternes epoke.¹ Den officielle titel på denne middelstore, enevældige magt i Nordeuropa var det “danske monarki” eller det “oldenburgske monarki”. Hvis denne enhed overhovedet huskes i dag sker det under mere politisk korrekte betegnelser som “Dobbeltmonarkiet”, “Danmark-Norge” eller “Tvillingeriget”. Disse høflige betegnelser er imidlertid så upræcise at de må anses for forkerte. Geografisk bestod staten af to kongeriger, Danmark og Norge, samt to hertugdømmer Slesvig og Holsten, alt regeret af den danske konge, som efter tabet af Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslen, Herjedalen, Gotland i 1658 i 1660 fik enevældig magt. Statsretligt kompliceredes situationen af at Holsten var en del af det Hellige Romerske Rige (på latin *Sacrum Imperium*), hvorfor den danske konge som hertug af Holsten formelt var underordnet den tysk-

¹ ‘Sammensat stat’, ‘konglomeratstat’ eller på engelsk “composite state” er de senere år blevet en *terminus technicus* for territorial-staterne i det tidlige moderne Europa. Man kan finde en definition i J.C.D. Clark, “Britain as a composite state – Sovereignty and European Integration” i Østergård 1991, 55-84. Egenskaberne ved den britiske sammensatte stat er udbygget i Clark, “English History’s Forgotten Context: Scotland, Ireland, Wales”, *Historical Journal* 32, 1989, 211-28; for en undersøgelse af fænomenet i europæisk sammenhæng, se H.G. Koenigsberger, “Composite States, Representative Institutions and the American Revolution”, *Historical Research* 62, 1989, 135-53 og J.H. Elliot, “A Europe of Composite Monarchies”, *Past and Present* 137, 1992, 48-71. De første forsøg på at anvende disse begreber på dansk og nordisk historie er Ole Feldbæk, “Clash of Culture in a Conglomerate State: Danes and Germans in 18th century Denmark”, i C.V. Johansen et al. (eds.), *Clashes of Culture*, Odense University Press 1992, 80-93 og Jens Rahbek Rasmussen, “The Danish Monarchy as a Composite State”, i N.A. Sørensen (ed.), *European Identities, Cultural Diversity and Integration in Europe since 1700*, Odense University Press 1995, 23-36. Samt Harald Gustafsson

romerske kejser. Yderligere kompliceret blev situationen af det forhold at det i 1460 i Ribe var lykkedes ridderskabet i de to hertugdømmer at få Christian Is anerkendelse af at de to landsdele for "altid" skulle styres sammen – på plattysk "dat se bliuen ewich tosamende ungedeelt".

Ud over de fire hoveddele bestod den sammensatte stat af de tre nordatlantiske områder, Island, Færøerne og Grønland. I løbet af 1600- og 1700-tallet var disse tre lande gradvis overgået fra et oprindeligt tilhørsforhold til Norge til direkte styre fra København. Endelig erhvervede det danske monarki i samme periode et antal kolonier i Vestindien (St. Croix, St. Jan og St. Thomas), Vestafrika (fæstningen Christiansborg i vore dages Ghana) og Indien (Frederiksnagore, i dag Serampore uden for Calcutta og Tranquebar). I kraft af dette kolonirige spillede Danmark en, ganske vist mindre, rolle i den atlantiske trekantshandel mellem et europæisk center, det slaveproducerende Vestafrika og de sukkerdyrkende vestindiske øer (Degn 1974), suppleret med en andel i den østasiatiske handel (Feldbæk og Justesen 1980). Den multinationale karakter af riget ses af det forhold at de største byer i konglomeratstaten i slutningen af 1700-tallet var København i det egentlige Danmark, Altona og Kiel i Holsten, Flensborg i Slesvig og Bergen i Norge, mens havnebyerne Charlotte Amalie på St. Thomas og Frederiksnagore var henholdsvis nummer to og seks målt i handelsvolumen.

Den danske stats relativt store indtægter stammede primært fra toldafgifter på skibstrafikken til og fra Østersøen gennem Øreund. I det hele taget skyldte monarkiet sin stærke stilling placeringen ved indsejlingen til Østersøen. Det imponerende slot ved Helsingør var grundlagt af Erik af Pommern 1420-25. Frederik II ombyggede det til et prægtigt renæssanceslot, der var så velkendt i Europa at Shakespeare brugte stedet som ramme for sit berømte teater *Hamlet*. Pga. sin geopolitiske placering udøvede det danske monarki i over 400 år til midt i 1600-tallet et overherredømme i Nordeuropa formaliseret i Kalmarunionen fra 1397 til 1523. Den løse union af tre kroner plus bilande handlede om mange ting, men det maritime herredømme over Østersøen, *Dominium Maris Baltici*, var længe efter opløsningen af Unionen i 1523 det afgørende hovedtema i Nordeuropas historie (Østergård 1998, 231 ff.). I begyndelsen var den danske stat dominerende i kraft af en stærk flåde og besiddelsen af øerne i Østersøen, Gotland, Dagö, Ösel, Bornholm og Rügen (Ahlund 1956, Sørensen 1992).

Et godt vidnesbyrd om statens multinationale karakter er universiteterne. Normalt siges det at universitetet i Århus fra 1928 er Danmarks andet. Rigtigt er at Københavns universitet er det ældste oprettet i 1479. Men det næste var Kiel universitet, oprettet 1665. Det underviste ganske vist på tysk og var oprettet af grev Christian Albrecht af huset Gottorp, en vasal af den danske konge, men på samme tid hans konkurrent i alliance med den svenske fjende (Lange 1996, 224). Efter inkorporationen af de gottorpske dele af Slesvig og Holsten i det danske monarki i efter 1720 fungerede universitetet som uddanner af embedsmænd til helstaten, også efter indførelsen af den såkaldte indfødsret i 1776, der forbeholdt stillinger i rigets

administration for indbyggere født indenfor rigets grænser. Det tredje universitet blev indviet i Kristiania (vore dages Oslo) i 1811. Det fjerde indrettedes i Frederiksnagore (Serampore) i 1821/27 under navnet "Det Seramporske Collegium"; universitetet blev ganske vist drevet af britiske baptist missionærer på engelsk, men hele fundatsen (oktroyen) er udstedt af Frederik 6. og opbevares i Rigsarkivet. Formålet, der fremgår af den officielle titel "College for the Instruction of Asiatic and Other Youth in Eastern Literature and European Science", var at uddanne kristne indiske unge i sanskrit, andre asiatiske sprog og europæisk videnskab (Rasch 1966, 238). Selv efter opløsningen af helstaten i 1864 blev der grundlagt universiteter i forskellige dele af det overlevende Rigsfællesskab: universitetet i Reykjavik (Háskóli Íslands) i 1911; Frodskapasetur Føroya i Tórshavn på Færøerne kom til i 1952, mens Grønlands Universitet, Ilisimatusarfik, blev oprettet i Nuuk 1983 efter indførelsen af hjemmestyret i 1979.

Den samme historie kunne skrives for det multinationale svenske imperium begyndende med Uppsala i 1477, Tartu (Dorpat) oprettet af Gustav Adolf i 1632, Åbo Akademi fra 1640 og Greifswald Universitet oprettet 1456, svensk fra 1648 til 1815. Universitetet i Lund fra 1668, der normalt omtales som Sveriges andet, er således først det femte i rækken af svenske universiteter. I øvrigt blev det oprettet med den eksplicitte opgave at ændre befolkningens loyalitet ved at uddanne svensk orienterede præster til afløsning af de danske. I den katolske middelalder havde Lund været ideologisk centrum for det danske rige som sæde for ærkebiskoppen. Da den danske konge i 1658 måtte afstå Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslen, Herjedalen og Gotland til Sverige, grundlagde den svenske stat hurtigst muligt et nyt universitet som alternativ til Københavns Universitet, der tidligere havde været det naturlige orienteringspunkt. Kløften i Øresund blev så dyb at først i 1820'erne kunne svenske og danske lovligt krydse Sundet. Den politiske logik bag Lunds Universitet var at svedificere den danske landbefolkning eller i det mindste orientere den bort fra loyaliteten til den danske krone. Denne politik lykkedes med langt større succes end i sammenlignelige europæiske lande som Bøhmen-Mæhren eller Alsace (jf. Fabricius 1906-58 og Åberg 1994), selv om flere moderne historikere idag snarere mener at man må tale om en "förskånskning" – til forskel fra såvel dansk som svensk identitet – snarere end en egentlig "försvenskning" (Gustafsson 2000, 19-20).

Det enevældige monarki i Europa

Den sammensatte stat strakte sig fra Nordkap til Hamburg, en afstand så lang som afstanden fra Hamburg til Sicilien. Dertil kom det vidtstrakte nordatlantiske rige. Den militære, teknologiske og politiske ryggrad i imperiet var flåden, i vid udstrækning bemanded af fiskere fra Norge og de nordatlantiske øer. Denne flåde var stor nok til at kunne kæmpe i det baltiske område imod en stigende svensk rival og samtidigt beskytte de vidtspændende besiddelser i mere end 150 år. Men efter at have

overanstrengt sine ressourcer led riget en serie ydmygende nederlag til konkurrenten Sverige mellem 1645 og 1660. Derefter overgik herredømmet over Nordeuropa indtil 1721 til det nyetablerede svenske Østersø-imperium (Roberts 1979). Den danske flåde var dog stadig i stand til at tilføre svenskerne blodige tab i den skånske krig 1675-79. Det var kun det svenske militærs overlegenhed på land og det for svenskerne heldige udfald af slaget ved Lund 3. december 1676, der gjorde det muligt for Sverige at beholde de nyerobrede territorier i det der i dag er Sydsverige (Larsson 1999). På trods af disse tab rangerede Danmark-Norge-Slesvig-Holsten i 1700-tallet stadig som en mellemstor europæisk magt, kun overgået af stormagter som Frankrig, Storbritannien, Østrig (Habsburg), Rusland og det spirende Preussen.

Prisen for denne position var en højere grad af militarisering af de relativt fattige og tyndt befolkede danske og svenske lande end nødvendigt i de øvrige rigere og tættere befolkede europæiske stater (Ladewig Petersen 1984). Derfor er det ret beset bemærkelsesværdigt at den geografisk vidtstrakte og økonomisk overbebyrdede danske magtstat formåede at modernisere sig selv ved en art revolution fra oven i slutningen af 1600-tallet og igen i det sene 1700-tal (Horstbøll og Østergård 1990). Det danske rige undgik en revolution i stil med den franske ved i tide at reformere sig selv i årene mellem 1784 og 1814. Dette nordeuropæiske monarki personificerede på mange måder idealerne blandt oplysningstidens filosoffer. Derfor blev statens politiske system flittigt debatteret blandt politiske iagttagere fra Venezia til London. Ikke altid på flatterende vis som vi ved det fra hudfletningen af det enevældige Danmark i Montesquieus *De l'esprit des lois* (1748), som provokerede Holberg til et bidsk svar publiceret på fransk i 1753. Men diskuteret blev staten (Østergård 1995). Teoretisk set var det politiske system det mest enevældige i Europa og ligefrem formaliseret i en art enevældig 'forfatning' (Kongeloven eller *Lex Regia* fra 1665). Men den politiske realitet var langt fra despotisk, en tilstand den norske historiker Jens Arup Seip lidt paradoksalt har døbt "opinionstyret enevælde" (Seip 1958). Denne tradition for at konsultere den offentlige mening er hovedårsagen til at det lykkedes det danske monarki at revolutionere sig selv fra oven igennem en serie relativt sammenhængende reformer af det agrare system, civile rettigheder, told, handel, uddannelse og emancipation af jøderne mellem 1784 og 1814 (Løfting, Horstbøll, Østergård 1989). Den franske konge mistede derimod grebet om den skattebevilligende stænderforsamling og udløste derved en ukontrollabel demokratisk revolution, som hovedparten af fransk historieskrivning siden har udnævnt til den eneste mening med historien, trods de enorme omkostninger og den blodige terror revolutionen også indebar.

I kølvandet på den militære og politiske katastrofe i 1864 blev denne multinationale, sammensatte stat reduceret til en lille homogen nationalstat. Efter tabet af Slesvig og Holsten var den så lille, at mange i den dominerende elite tvivlede på om det var muligt at overleve som selvstændig stat. Det viste

det sig dog at være. Konkurrerende eliter opfandt forskellige programmer for ministatens overlevelse. Dele af den nationalliberale intelligentsia gik ind for en union med Sverige og Norge, der allerede var i union med hinanden. Dette program gik under betegnelse skandinavisme og ville *de facto* have betydet et svensk overherredømme (Stråth 1995, Stråth 1995, Østergård 1996b og 1997b). Et mindretal gik ind for en alliance med det nye Tyskland, mens det overvejende flertal foretrak neutralitet overfor Tyskland kombineret med en økonomisk orientering mod det britiske imperium. I takt med at gårdmændene gradvis erobrede den politiske, kulturelle og økonomiske magt satte det sidste program sig igennem i form af et vellykket nationalt og socialt demokrati. På den måde kom den danske reststat til blive selve indbegrebet af den amerikanske sociolog Barrington Moores forestilling om en "småstat", som han har formuleret i indledningen til et af de mest indflydelsesrige værker i komparativ historisk sociologi, *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*.²

Det er imidlertid vigtigt ikke at forveksle denne ekstremt homogene nationalstat med den ældre sammensatte stat, selv om vi plejer at kalde dem begge for Danmark. Det ville være endnu mere forkert end at forveksle nutidens Rusland eller Serbien med Sovjetunionen eller Jugoslavien. Der er selvfølgelig indlysende kontinuiteter, men på mange områder er bruddene og forskellene mere betydningsfulde. Først og fremmest med det resultat at den sammensatte stats rolle i international politik fuldstændigt misforstås. Når begge stater omtales som "Danmark" i de mangfoldige Danmarkshistorier, forveksler vi en multinational, middelstor magt med en lille national, velfærdsstat i det 20. århundrede, selv om de som statstyper i realiteten ikke har meget andet til fælles end en vis geografisk kontinuitet i det egentlige Danmark dvs. de to jyske provinser, Nørre- og Sønderjylland, samt Sjælland, Fyn og de øvrige øer. En logisk konsekvens af denne neglicering af andre dele af monarkiet er benægtelsen af forskelle inden for nationalstaten. Danmark endte med at blive en ekstremt centraliseret stat forklædt som meget lokalt styret. Men det resultat var ingen selvfølge. Som det så smukt er demonstreret af Steen Bo Frandsen i en tæt analyse af det "jyske spørgsmål" bør man i analysen af det 19. århundredes Danmark ikke ignorere forsøgene på at omdanne det multinationale monarki til en føderal stat (Frandsen 1993 og 1996).

Kun en kontinuitet er så påfaldende at det ikke er lykkedes at undertrykke den, forholdet mellem de tiloversblevne dele af den forsvundne multinationale stat, Færøerne og Grønland og det egentlige Danmark. Grundloven fra 1953 nåede ikke frem til en god definition af relationen

² Efter Barrington Moores opfattelse kan man ignorere småstater i sammenlignende studier pga. deres mangel på originalitet og indflydelse (Barrington Moore 1966, x). Hans anvendelse af begrebet "småstat" er en historisk sociologisk karakteristik snarere end udtryk for foragt for de små lande, men sådan er det ofte blevet opfattet i lande som Nederlandene og Skandinavien.

mellem de forskellige dele af det danske rige, hvorfor kravet om anerkendelse af de andre dele af riget som selvstændige nationer til stadighed dukker op. Og afvises af et samlet dansk politisk system, som kun kan forstå en stat som en nationalstat og samtidig med en rygmarvsreaktion afviser al tale om en føderation.

Rigsenhed eller rigsfælleskab

Danmark er en af de nationalt og socialt mest homogene stater i verden. Denne sentens er børnelærdom for enhver dansk og mange udlændinge. Indtil anerkendelsen af Slovenien som selvstændig stat i 1991 figurerede Danmark sammen med Island og Portugal i autoritative opstillinger som de eneste europæiske lande med så godt som identitet mellem stat, folk og nation (Connor 1994). Denne misundelsesværdige position har været et bekvemt grundlag for en aktiv mindretalspolitik i verden. Vi har kunnet foreholde andre deres dårlige behandling af nationale mindretal uden at risikere pludselig selv at ende i anklagestolen. I hvert fald efter at det i 1953 lykkedes at omdøbe Grønland fra en koloni til et dansk amt. Men "Danmark" er i historisk såvel som i statsteoretisk forstand en mere problematisk størrelse end vi normalt indrømmer.

"Denne grundlov gælder for alle dele af Danmarks rige", står der i Grundlovens §1. Den danske stat består således af flere dele, knyttet sammen af en fælles forfatning. Hvori denne sammenknytning består, hvem enhederne er, og hvordan forbindelsen nærmere skal forstås, siges der imidlertid intet om i lovteksten. For at få en antydning af det, skal man gå til forarbejderne, der findes trykt i *Forfatningskommissionens betænkning* nr 837/78 bd. 1-2, 1953. S. 28 står at "Danmarks Rige" består af tre dele: Danmark, Færøerne og Grønland. I grundlovens § 3 defineres derefter en fælles lovgivende, udøvende og dømmende magt for disse tre dele af det danske rige.

I forfatningsretlig forstand udgør Danmark altså en *enhed*. Men det er ikke umiddelbart lig med en enhedsstat. Sådan opfattes forholdene blot i daglig tale i hovedlandet; i Grønland og Færøerne ses tingene helt anderledes, som det blev klart for den danske offentlighed og regering i de smertelige forhandlinger om ansvaret for den færøske gældskrise i begyndelsen af 1990'erne (Høydal 2000). Det underlige er, at hele den statsretlige teori før Frederik Harhoffs disputats om Rigsfællesskabet fra 1993 ikke har spekuleret nærmere over karakteren af denne sammensatte stat. Selv efter indførelsen af hjemmestyre i de to transatlantiske rigsdele i henholdsvis 1948 og 1979 omtaler de statsretsteoretiske lærebøger blot hjemmestyret som et kuriosum (jvfr. Harhoff 1993, 17). Danmark opfattes åbenbart stadig som en centraliseret enhedsstat i den dårligste tradition fra den nationalliberale politiker Orla Lehmann. Han spurgte retorisk i en skåltale i Københavns Læseforening om aftenen den 27. maj 1838 midt under en ophedet debat om det ønskelige i en sammenlægning af stænderforsamlingerne i Viborg og Roskilde.

"Men gives der da Provindser i Danmark? Nei, mine Herrer! man har jo end ikke i støvede Archiver, langt mindre i den friske lyslevende Virkelighed, kunnet finde

saa meget som et Navn til den ene af de Halvdele, hvori man vilkaarligen har deelt vort Danmark; der gives i Danmark ingen Provindser. Eller er det maaskee Jyllands saakaldte Fastlandshed, (Latter), hvori Grunden skal ligge til denne Adskillelse – saa har den Nat, da Vesterhavet holdt Bryllup med Liimfjorden, saa har den Storm, der pløiede sin vaade Fure giennem Jyllands Sanddyner, kuldkastet dette hele System (Bifald)! Eller er det de særlige Interesser, der gjorde særlige Stænder nødvendige? Men hvilke ere da disse? Hvor ere de? Hvad er deres Navn? Tusinde Gange er dette Spørgsmaal blevet opkastet, men aldrig er det endnu blevet besvaret. Jeg skal sige Dem Grunden: Fordi der i Danmark ikke gives særlige Interesser i anden Betydning end den, hvori hvert Amt, hvert Herred, hver By, hver Gade kan siges at have dem – der gives i Danmark ingen Provindser, der gives kun eet Danmark, beboet af Danske (stærkt Bifald)! Danske af samme Æt, med samme Historie, et eneste udeleligt Folk med fælles Charakter og Sæder, fælles Sprog og Litteratur, med fælles Minder og Forhaabninger; Danske der, som Kong Kristian den Femtes Lov siger, have een Gud, een Tro, een Konge, og een Lov. Derfor ønske da vi Danske ogsaa alle – deri i det mindste enige med vor Kongelov – at “hele Landet, intet undtagen, skal være uskift og udeelt.” (Lehmann 1838).

Med denne latterliggørelse af enhver tale om eksistensen af regionale forskelle og krævede Orla Lehmann nedlæggelsen af den selvstændige nørrejske stænderforsamling i Viborg, der var blevet oprettet i 1834 (Østergård 1999). Talen markerede et højdepunkt i den kampagne, som Københavns liberale opposition fra 1838 til 1849 førte mod alle tilløb til regional eller føderal organisering af riget (jvfr. Frandsen 1996). Hvor Lehmann vidste fra, at Danmark ikke har provinser, fremgår ikke. Men det blev en selvopfyldende profeti, som alle senere politiske partier og regeringer har arbejdet ud fra. Og altså også indtil for ganske nylig de statsteoretiske eksperter.

Hvis betegnelsen “Danmark” er forkert, hvad skal man så kalde den danske stat, der består af tre enheder? I dag bruges normalt udtrykket “Rigsfællesskab”, men det blev eksplicit afvist af såvel Alf Ross i hans forslag til færøsk hjemmestyreløvs af 16. juni 1947 som af Hjemmestyrekommissionen for Grønland (*Betænkning* 837/78, bd. I, 7). Begge kommissioner foretrak i stedet ordet “Rigsenhed”, der den dag i dag er den anvendte term i begge hjemmestyreløvene. *Loven om Færøernes hjemmestyre* af 23 marts 1948 indledes således: “I Erkendelse af den Særstilling, som Færøerne i national, historisk og geografisk Henseende indtager indenfor Riget, har Rigsdagen i Overensstemmelse med Vedtagelse i Færøernes Lagting vedtaget og Vi (Frederik IX) ved Vort Samtykke stadfæstet følgende Lov om Færøernes forfatningsmæssige Stilling i Riget:

§ 1. Færøerne udgør inden for denne Lovs Rammer et selvstyrende Folkesamfund i det danske Rige. I Henhold hertil overtager det færøske Folk ved sin folkevalgte Repræsentation, Lagtinget, og en af dette oprettet Forvaltning, Landsstyret inden for Rigsenheden Ordningen og Styrelsen af færøske Særanliggender som angivet i denne Lov.” (Himmelstrup og Møller 1958, 165).

Den grønlandske hjemmestyrekommission overvejede eksplicit den rette terminologi og nåede frem til, at betegnelsen “fællesskab” efter normal juridisk sprogbrug anvendes om forbindelsen mellem suveræne stater, men da Grønland netop ikke tilstræbte national uafhængighed, anså man det for mest logisk og dækkende at benytte udtrykket “rigsenhed” om staten som helhed (Harhoff 1993, 31). Statsministeriet anvendte imidlertid udtrykket “Rigsfællesskabet” i en skrivelse af 23. december 1975 til Hjemmestyrekommissionen (optrykt som bilag til *Betænkning* 837/78 bd. 2, 7). Men tilføjede samtidig, at en hjemmestyreordning inden for rigsfællesskabets rammer udelukkede dannelsen af et statsforbund eller en forbundsstat eller lignende.

Betegnelsen “rigsenhed” er imidlertid ikke en realistisk karakteristik af forholdet mellem Rigets dele. Enhed antyder en grundlæggende fælles identitet, som netop ikke foreligger, hvad enten man definerer identiteten sprogligt, kulturelt, etnisk eller nationalt. Riget består af tre rigsdele, som er grundlæggende forskellige med hensyn til sprog, kultur, klima og livsmønstre. Ud over udenrigspolitik, magt og internationale hensyn holdes rigsfællesskabet sammen af en fælles historie og gensidige politiske og økonomiske interesser. Derfor den fælles forfatning. Men hvordan skal man oversætte Rigsfællesskab til f.eks. engelsk? Empire, Commonwealth eller Realm? Frederik Harhoff har valgt den sidste løsning i sit engelske summary. Det er teknisk rigtigt, men virker temmelig gammeldags med konnotationer i retning af de territoriale monarkier fra tiden mellem 1500 og 1800. Politiske hensyn taler imidlertid imod at bruge de andre betegnelser, og det mere neutrale “composite state” som i faglitteraturen bruges om Storbritannien (Clark 1991), er for teknisk. Danmark er i terminologisk henseende reelt i samme situation som Rusland i forholdet til de øvrige efterfølgerstater til den gamle Sovjetunion.

Uanset hvordan man løser det terminologiske og klassifikatoriske problem omkring karakteren af den sammensatte stat, må det imidlertid slås fast at færinger og grønlandere ikke er mindretal i den danske stat, men udgør egne nationer (selvstyrende folkesamfund) med egne statslige beføjelser. Derfor varede det så længe for Danmark at ratificere Europarådets konvention om mindretalssprog. Til slut skete det med henvisning til det tyske mindretal samt færinger og grønlandere. Men det er helt forkert og anerkendes ikke i Grønland og Færøerne. At der er tale om tre nationer med stigende grad af reel forskel og selvstændighed inden for den samme stat understreges af de aktuelle planer om oprettelsen af et fælles “rigsråd” for rigets tre dele. Skal man tænke historisk kunne man foreslå at dette råd indrettedes lidt i stil med det fælles rigsråd for Danmark, Slesvig og Holsten der blev oprettet i 1854, men aldrig kom til at fungere. Et yderligere argument for at anerkende det danske rigsfællesskab som en føderation af tre nationer er det ofte oversete forhold at hverken Færøerne eller Grønland er medlemmer af Den europæiske Union.

Kontinuitet og diskontinuitet

Danske iagttagere har en tendens til at tage den danske histories kontinuitet for givet i så høj en grad, at de glemmer at reflektere over det. Og gøres det

sker det ofte i dogmatisk form som hos den nationalistiske præst Søren Krarup, som 20. november 2001 blev valgt til Folketinget for Dansk Folkeparti. I et interview i dagbladet *Information* 9. februar 2002 svarer han på et spørgsmål om hvad han mener om det forhold at nationalstaten er en relativt ny konstruktion:

“Det er fuldstændig forkert. Når du bruger ordet nation, så skal du lægge mærke til, at ordet faktisk betyder “det medfødte”. Og det er det, som sagen drejer sig om: vi er alle født i en bestemt historisk sammenhæng. Det vil sige at historien har fra begyndelsen bestået af nationer. Det gælder også Danmark.”

– Historikerne Søren Mørch og Uffe Østergaard har anført, at nationalstaten opstod med romantikken og sandsynligvis vil forsvinde igen til fordel for andre statsformer?

“Det er det rene nonsens. Den slags udtalelser viser at de er fuldstændigt uvidende om deres historie. Danmark blev til i begyndelsen af 700-tallet. Noget af det første der opstod, var Dannevirke, der blev bygget som en kæmpevold mod syd – et kæmpemæssigt bygningsværk efter den tids forhold, hvilket illustrerer at Danmark var et samlet land under en fælles ledelse, der forstod sig selv i modsætning til Tyskland, eller hvad der nu var syd for grænsen.” (*Information* 9-10. februar 2002).

Bortset fra den sidste linies indrømmede tvivl om konstansen af Tyskland – og dermed den “tyske fare” – har vi her i en nøddeskal den opfattelse af kontinuiteten i dansk historie, der har præget de sidste godt 150 års danske historieskrivning og som Krarup har fremført i mange sammenhænge de seneste år. Men det bliver opfattelsen ikke rigtigere af. Heller ikke af det forhold at netop argumentet om Dannevirke som vidnesbyrd om en samlet dansk stat af samme udstrækning som i dag er blevet lagt til grund for analysen i første bind af den nye samlede fremstilling af dansk udenrigspolitikks historie. I bind I genopliver middelalderhistorikeren Esben Albrechtsen uden præcise argumenter tidligere tiders uflekterede tale om “det danske folks territorium” fra den ældste vikingetid med henvisning til Dannevirke (Albrechtsen, Frandsen og Lind 2001, 14). Ingen tvivl om at byggeriet af voldanlæggene sammen med de senere Trelleborge og broen over Vejle Ådal vidner om en organiseret kongemagt. Men hvilken udstrækning havde dette rige? Omfattede det også øerne og Skåne eller var der tale to riger som Harald samlede, da han efter egen påstand “vandt sig alt Danmark og Norge og gjorde danerne kristne”, som det hedder på den store Jellingesten fra o. 962.

At Karl den Store havde et mellemværende med en kong Godfred af Danmark som det beskrives i de frankiske rigsannaler er uomtvisteligt. Men den præcise karakter af riget, dets organisation og udstrækning skal man begrunde med præcise argumenter, først og fremmest af arkæologisk art. Og det besværer nationalister af Søren Krarups – men desværre også historiske

traditionalister som Esben Albrechtsen – sig ikke med. Folk og nation er for dem en a priori størrelse, og da der ubetvivleligt også eksisterede en konge og dermed en forestilling om et rige, vupti har vi 1800-tallets nationalstat i embryonisk form. Dvs. at man antager det man skal bevise. Man kan diskutere om ordet nation er velegnet som betegnelse for det folk og det sprog, der uden tvivl fandtes i den tidlige vikingetid eller tidligere, hvis man følger arkæologernes påvisning af tidligere statsdannelser (Hedeager 1992). Selv foretrækker jeg at forbeholde ordet for de erkendte politiske fællesskaber, der gradvis udviklede sig i tidlige moderne tid mellem 1500 og 1800, og i stedet anvende det vagere, omend bestemt ikke ubelastede ord folk i tidligere perioder. Men det er ikke så afgørende. Det afgørende er koblingen af det nationale bevidsthedsfællesskab med den moderne territorialstat – af det italienske *lo stato* i modsætning til det latinske *res publica* – der udviklede udvikledes i Vesteuropa, herunder Skandinavien, mellem 1500 og 1800 (Hettne, Sörlin og Østergård 1998).

Det er i denne bestemte forstand at såvel nationalismen som ideologi – i modsætning til den ældre og mere ubestemte nationale bevidsthed som betegnelse for tilknytning til et land (provins eller region) – og nationalstaten først opstod i og med de nationale reaktioner på den franske revolution og napoleonskrigene. Nationalstatens blomstring foregik endda først for alvor i det 20. århundrede med Versailles-fredens grænsedragninger og skabelse af nationale flertalsstater – og de deraf følgende nationale mindretal (Østergård 1992c). Statsdannelser der siden førte til ustabilitet, konkurrence og krige som man i dag kan studere dem i Afrika eller det indiske subkontinent, hvor nationalstater er ved etablere sig i processer der minder om Europa i tidligere århundreder. Af alle disse grunde er det nødvendigt at insistere på terminologisk klarhed. Ikke af hensyn til begreberne, men netop for at forstå den historiske situation på dens egne betingelser og ikke som identisk med vor tids situation.

Vender vi tilbage til formeringen af den danske stat, den episode som er så vigtig for den nationalistiske argumentation, hvad enten den er åbenlyst politisk eller forklæder sig som videnskab, finder man en langt simplere og mere overbevisende fremstilling hos retshistorikeren Stig Jørgensen. I en lille bog fra 1987 fastslår han følgende indlysende fakta:

“Ud fra en retshistorisk synsvinkel er det ikke naturligt at regne med et samlet dansk rige før Jellingedynastiet. Allerede den omstændighed, at retsgrundlaget endnu ved indledningen til historisk tid er forskelligt for de forskellige “lande”, Jylland, Fyn, Sjælland og Skåne med Halland og senere Blekinge, tyder på, at Danmark ligesom de øvrige nordiske lande langt ned i tiden snarere har bestået af et antal retsfællesskaber, der har bestået ved siden af hinanden og først senere er blevet samlet til større retsenheder. Tilstedeværelsen af tre-fire hovedtingsteder i Viborg, Ringsted og Lund tillige med Urnehoved i Sønderjylland, hvor kongerne også senere skulle hyldes – med Viborg som det fremmeste – tyder i samme retning. Der er derfor også

større grund til at fæste lid til Olaf Tryggvesons saga, når der deri fortælles om kong Gorm, der vandt sig kongemagten ved at bekæmpe en række jyske småkonger, end de ræsonnementer, som vil se bevis for en gammel rigsenhed i beretningen om kong Godfreds og senere Hedeby-kongers kontroverser med Frankerriget og de tyske kejsere i 800-tallet og opførelsen af Dannevirkes ældste dele og andre forsvarsanlæg til lands og til vands. En jydsk eller sønderjydsk vikingekonge ville i de vildsomme grænseområder, der jo er tale om, vel ligesåvel kunne holde et skrøbeligt frankervælde stangen, som de tyske germanerstammer tidligere kunne modstå det mægtige romerske rige.” Stig Jørgensen konkluderer: “Vi må også erindre, at “Danmark” første gang optrådte i danske kilder på Jellingestenen i forbindelse med Harald Blåtands påstand om, at han samlede “alt Danmark”. (Jørgensen 1987, 23-24).

Jeg betvivler altså ikke at det danske kongerige blev etableret i den tidlige middelalder og at det havde et omfang noget større end det nuværende “Danmark” (bortset fra de nordatlantiske dele af rigsfællesskabet). Hvad jeg betvivler er den uantastede kontinuitet mellem de skiftende statsdannelser, der i 1920 førte til at den danske stat fik lige netop sin rette “danske” størrelse (eller ifgl. Søren Krarup lidt for lille pga. tabet af Flensborg). Ræsonnementer om hvordan det kunne være gået anderledes f.eks. under Valdemar den Store, da han brød sin troskabsed til den kejser af det Hellige Romerske Rige der havde hjulpet ham til sejr over de andre tronprætendenter, får nemt et lidt spekulativt præg. Kontrafaktisk historie kalder vi historikere nu genren, der efter nogen tøven er ved at vinde indpas også i et professionelt historikerlav på jagt efter nye læsere (Dahlberg 2001 og andre værker på vej).

Jeg har i den her fremførte ultrakorte analyse søgt at råde lidt bod på at ingen historikere har skildret det danske monarkis eller den danske stats historie i sin helhed. Ikke engang det ellers meget fortjenstfulde fire binds værk om Danmark-Norge 1380-1814 af Esben Albrechtsen, Øystein Rian, Ståle Dyrvik og Ole Feldbæk har formået at udfylde dette tomrum, dertil fylder Slesvig/Sønderjylland, Holsten og Skåne Halland og Blekinge samt Bohuslen og øerne Østersøen, kolonierne og de nordatlantiske dele af riget alt for lidt. Men jeg håber at have overbevist om behovet for et sådant nyt perspektiv, samt en ny og meget grundigere viden om nabolandenes og det øvrige Europas historie, hvis man vil forstå den særlige danske politiske kultur og mentalitets binding til et ganske bestemt territorium og nogle særlige af de mange landskaber man finder i riget. Kun de “bøgelyse øer”, de gule kornmarker og blånende strande er indgået i forestillingen om det “rigtige” Danmark, mens heden, granplantagerne, marsken, Vesterhavets strande og Bornholms granit ikke besynges (Østergård 1991c). “Danmark” refererer til såvel en multinational stat som til en etnisk og delvis socialt homogen småstat. Denne dobbelthed er årsagen til at Danmark i modsætningen til alle andre lande i verden ikke kan klare sig med mindre end to nationalsange, som Tim Knudsen gjorde opmærksom i en artikel fra 1992

(Knudsen 1992). Den første, “Kong Christian stod ved højen mast” er skrevet af Johannes Ewald i 1779; denne krigeriske sang priser krigerkongen som besejrer landets fjender – og glemmer høfligt at han faktisk tabte søslaget ved Kolberger Heide i Kieler bugt i 1644. Den anden nationalsang er “Der er et yndigt land”, skrevet i 1819 af Adam Oehlenschläger. Den priser det skønne land som er venligt og fredelig – og dets nationale indbyggere. Danmark, danskerne og den danske konsensus er fanget mellem disse konkurrerende og de til tider antagonistiske opfattelser af danskhed. Forklaringen skal findes i de forskellige udgaver af det danske territorium, som den kollektive erindring og politiske kultur mere eller mindre ubevidst henviser til.